

פירוש על משלי

לרבנו יונה גרונדי זצ"ל

דעת - אתר לימודי יהדות ורוח

www.daat.ac.il

ביאור משלי

להחכם והחסיד מהר"ר יונה גירונדי זצק"ל.

א.

א. משלי שלמה. במקומות שהיה רואה כי יעמוד אדם על הדבר מתוך המשל היה נושא משלו עליו על כן קרא שם הספר משלי שלמה. ב. לדעת חכמה ומוסר) חבר משלי שלמה. לדעת ממנו חכמה ומוסר. והחכמה היא מדת הצדיקים ודרכי האמת והצדק אשר יודיע ויבאר בספר הזה. המוסר הוא גנות הרשעים והודעת הנוק וההפסד המגיע מהם. ותראה הרבה מקראות בספר הזה מקצת המקרא מדבר על מדת הצדיק ומקצתו בגנות מדת הרשע וראוי ליסר נפשו תחלה להרחיק מדת הרשע ולהיות גדור ממנו שלא יכשילוהו היצר עליה בעתים אשר יקר מקרהו להתגבר לשלוט באדם וא"כ ירגיל נפשו לעלות במעלת מדת הצדיק. ודע כי לא הנמלט והמטהר מדרך מדת הרשע עולה למדת הצדיק כי היא נתונה בקצה האחרון מן הצדק והישר והיא אמצעית בתולדתה ולא תמצא באדם זולתי לאחר הטורח והתרגיל. להבין אמרי בינה. תבנת הדבר היא ההגעה לתכלית כונת האומר בו בהבין אליו המחשבה כמו הבן להלז את המראה (דניאל ח' ט"ז) בינו נא זאת שוכחי אלוה (תהלים נ' כ"ב) בינותי בספרים (דניאל ט' ב'). ופעמי' תבוא על ההכרה כמו אבינה בבנים (ו' ז') ויבן עלי (ש"א ג' ח'). אמרי בינה. דברים עמוקים שלא ישיג אדם לדעתם עד שיתבונן בהם ויעמיק בהבנתם. ויש לפרש לדעת חכמה ומוסר. הטוב באדם שידע חכמה ומוסר והוא במקום אזוהרה כמו זכור. אבל מן הכתוב בענין ישמע חכם ויוסיף לקח (א' ה') י"ל כי על דברי הספר ידבר שחברם לדעת מהם חכמה ומוסר. ג. לקחת מוסר השכל. הזכיר תחלה לדעת חכמה ומוסר ואח"כ לקחת מוסר השכל. וביאור הענין. שידע המוסר כדי לקחת מוסר ולקחת המוסר תוא קיום המוסר בפועל לישר מדותיו ולהנהיגם על פי המוסר כמו ראיתי לקחתי מוסר (כ"ד ל"ב). מוסר השכל כמו מוסר והשכל כדרך נוסף ספיד ויהלום (שמות כ"ח י"ח) וענין השכל ההשגחה ועיון בכל מעשה. מלשון

ויהי דוד בכל דרכיו משכיל (ש"א י"ח י"ד). ויתכן לפרש לקחת מוסר השכל לקבל ולקחת המוסר אשר יורהו שכלו ותלמדהו תבונתו כענין אף לילות יסרוני כליותי (תהלים ט"ו ז'). ר"ל שימשך אחרי מוסר הנפש המשכלת ואחרי עצתה ויניח דרך התאווה כי ע"י שידע חכמה ומוסר וידרשם מעל הספר הזה יקשיב אח"כ לדברי המוסר אשר יורהו שכלו במעשיו ודרכיו ויטה אליהם וידבק בהם ויסור מדרכי היצר. צדק. הוא שיכנס האדם לפנים משורת הדין. ומשפט. שורת הדין. כי יש דברים שראוי לאדם ליכנס בהם לפנים משורת הדין כמו שאמרז"ל ואת המעשה אשר יעשון. ואת המעשה זה הדין אשר יעשון זה לפנים משורת הדין (עין במכילתא). ומישרים. להתנהג ע"פ היושר ודרך השכל בדברים שלא יפול עליהם משפט וחיוב ב"ד כאשר הזכר בדבריהם ז"ל בדברים רבים שאדם פטור בהם מדיני אדם וחייב בדיני שמים: ד. לתת לפתאים ערמה. הנה תחלה ידע האדם המוסר לקחתו ולקיימו בפועל ולהוכיח בו אח"כ הפתאים כמו שארז"ל קשוט עצמך ואח"כ קשוט אחרים (ב"מ ק"ז). עיקר מצות התוכחה לפתי ולנער. והפתי הוא מי שלא למד חכמה כמו פתיות ובל ידעה מה (ט' י"ג) פתי יאמין לכל דבר (י"ד ט"ו). והנה כתוב אל תוכח לץ פן ישנאך וגו' (ט' ח') אם תכתוש את האויל וגו' (כ"ז כ"ב). באוני כסיל אל תדבר (כ"ז ט') ומוכיח לרשע מומו (ט' ז') ואו"ל כשם שמצוה על אדם לומר דבר הנשמע כן מצוה שלא לומר דבר שאינו נשמע (יבמות ס"ה). על כן אין להוכיח הכסיל היות כי המעשים שאוחז בהם דברי עונות והרגיל נפשו ללכת אחרי תאותו ימים ושבו הדברים בנפשו לטבע ונאמר גם אתם תוכלו להיטיב למודי הרע (ירמי' י"ג כ"ג). אך מי שיחטא במקרה בהתגבר היצר עליו אע"פ שהוא מזיד ראוי להוכיחו כי אחרי שלא הרגיל נפשו בחטא ההוא ולא התמיד בו ולא נצמד אליו יתכן שישמע לקול התוכחה וגם זה בכלל הפתי כי פירשו ז"ל המתפתה ביצרו (עירובין י"ט. סנהדרין ל"ח א'). והנה הוזהר על תוכחת הנער אע"פ שהוא רגיל בחטא ימים רבים מפני שהוא תחת יד האב ליסרו ולהכותו והשנית מפני שיש תקוה שימשול בתאותו וישנה את טבעו אחרי כי עודנו בימי הנערות וכן כתיב אולת קשורה בלב נער (כ"ב ט"ו) שבת מוסר ריחיקנה ממנו: ז. יראת י"י ראשית דעת. תחלה כל דעת תלמוד לנפשך יראת ה' יתברך כי החכמה ומוסר ארילים בוז שאין להם יראת השם ואינם יקרים בעיניהם ולא תצליח בלמוד החכמה אם איננה יקרה בעיניך ולא תתקם בידך ונאמר נחלתי עדותיך וגו' (תהלים קי"ט קי"א) ואז"ל

כל שיראת חסא קדמה לחכמתו חכמתו מתקיימת (אבות ג' י"א): ת. שמע בני מוסר אביך. צריך להקדים ארבע הקדמות להצליח בעבודת השם. הראשונה שיקדים בחברת הטובים המלמדים להועיל ויחפוץ לשמוע מוסרם שנאמר שונא תוכחת בער (י"ב א') שונא תוכחת ימות (ט"ז י'). וה שני ת יזהר מכל חברה רעה ולא יתחבר לרשע מן ישלילו זה ש ל י ש י ת יתן אל לבו העונג והשלום והגמול ההשכר ויירא את השם כי אין הצלחה לעבודה מבלעדי היראה וה ר ב י ע י ת יתעסק בחכמה ותהי תביבה וחשוקה בעיניו ויטרח בה ויקל בעיניו טרוח עליה כענין שנא' והיו בעיניו כימים אחדים (בראשית כ"ט כ"ג) וגו'. ויזהר שלא ית ע ס ק ב ח כ מ ו ת ה ח צ ו נ י ו ת ה ר ק ו ת ו ה ר ע ו ת ו ל א י ת ח ב ר א ל ה ש ו נ י מ ב מ פ נ י כ ש י ל ו ה ו ו י נ ט ו ר ג ל י ו ו ל מ ו ד ה ח כ מ ת י צ י ל ו ה מ ז ה ש ל א י כ ש י ל ו ה ה כ ו פ ר י מ ו ל א י ה ג ה ב ס פ ר י ה מ ו ל א י א מ ין ל ד ב ר י ה מ ו ע י י ה ה ק ד מ ו ת ה א ל ה י צ ל י ח ב ע ב ו ד ה . א ו ד ל ה י ר א ה מ ב י א ת ל י ד י מ ע ש ה) ו ב מ ק ו מ א ח ר א מ ר ו ג ד ו ל ת ל מ ו ד ש ה ת ל מ ו ד מ ב י א ל י ד י מ ע ש ה (ב י ק י"ז) . וכאשר ישקוד על המעשה לעזוב החסא ולקיים המצות יגיע מזה אל המעלות כאשר יתבאר. והנה על זה הסדר שכתבנו לך תראה הפרשיות בתחלת הספר הזה סדורות ומבוארות ויגלו אליך דרכי העבודה היראה סדרם וסדורתם. עתה נחל במצות מוסר אב ואם החפצים בתקון מנהגי הבן וטוב מוסרו. ואחת מן האזהרות והזכרות תמיד מן הספר הזה שיהייר על הבן לשמוע מוסר האב. ועל האב להזכירו. וטעם העיקר הזה מפני כי הנער לא שלמו כ ל י ש כ ל ו ע ד א ש ר יגדל ויצר לב האדם רע מנעוריו. והנה הוא מתנהג כפי תאוותו כי אין לו עזר מאת שכלו להזכיר נפשו ולהניח דרכי תאוותו ואחרי שירגיל נפשו בימי הנערות ללכת אחרי תאוותו יתחזק ה כ ח י מ ת א ו ה א ש ר ב ו ו כ א ש ר יגדל וישלם כח שכלו ויבקש להפך מדרך תאוותו יכבד עליו מפני הגדול והתנבל. על כן צריך שיעזרוהו יולידיו בשכלם ויוכיחנהו וידריכנהו בדרך ישרה בימי הנערות וגם כי יזקין לא יסור ממנה. ודרך התוכחת מתבארת מפסוק אחר הוא חנוך לנער על פי דרכו (כ"ב ו'). ויורה על הענין שאמרנו מה שאו"ל י"ג שנה קדם יצר הרע ליצר טוב (אבות דר' נתן) פ' ט"ז): ט. כי לית חן וגו' מוסר אביך ותורת אמך הם לית חן לראשך וגו'. וענין המשל כי ע"י קבלת המוסר וטוב והנהגה תהיה החכמה מפוארת ומתודדת

(2) לא נודע לי מקום מוצאו.

(3) שם הגירסא: יצר הרע כיצד אמר שלש עשרה שנה גדול יצר הרע מיצר הטוב.

אם יגיע למעלת החכמה והדעת ויהיו דבריך נשמעים ומקובלים על לב שומעיהם. כי הראש משל לחכמה אשר שם החכמה וכוחות השכל והגרגרת משל לדבור כי הקול עובר על הגרון ואמר ומה בריו מה מוסר מה טובה החכמה תייפה את המעשה ומה טוב המעשה תייפה את החכמה⁽⁴⁾. ויתכן לפרש מוסר אביך דברי תורה והאב הוא היית וכן הלא הוא אביך קנך (דברים ל"ב ו') אתה יי אבינו אתה (ישעי' ס"ג ט"ז). תורת אמך. התקנות שתקנו האבות והגדרים שגדרו חכמי ישראל לתורה. כי לויית חן. שים רעיונך ומחשבותיך להתבונן בהם כי הם לויית חן לתבונתך ודעתך והגית בהם תמיד כי הם ענקים להגות שפתיך: י. בני אם לפתוך וגו'. עתה יזהיר להבדל מן החברה הרעה כי תדיח לב האדם מן הדרך וכן פתח דוד הע"ה אשרי האיש וגו' ואחריו כי אם בתורת יי וגו' (תהלים א' ובי') למדנו כי יש על האדם לפרוש מדרך חסאים ומושב לצים ואיכ יהגה בתורת. וכן תראה שסדר שלמה ע"ה דרישת החכמה אחר הפרד מן הרשעים. והשיב אל העונש והגמול ליראה את השם: יא. אם יאמרו לך אלתנו וגו' הפרשה מוכיח כי על הגזל מדבר וימשיל את הגזל לשפיכת דמים כאשר אז"ל הנוטל פרוטה מן העני כאלו נוטל נשמתו ממנו⁽⁵⁾. נצפנה. למדנו בזה כי הרשעים ישנאו נקי וצדיק מיתר ההמתן. וענין נקי שהוא נקי מחטא כמו ימלט אי נקי (איוב כ"ב ל'). והוא מענין מה שכתוב אחריו ותמימים כיורדי בור (א' י"ב). ולא יתכן לפרש נצפנה לנקי לאשר לא הרע לו שאם כן חנם נכתב חנם: יב. נבלעם כשאל חיים וגו' והיו כלא היו כאשר יבלע השאול את המתים כי העני חשוב כמת כאשר אז"ל (גדרים ס"ד). ותמימים כיורדי בור. נבלעו התמימים ונמשלו עם יורדי בור. יורונו המקראות האלה כי תולדות הרשעים לשנאו חנקי והתם שהוא יותר במעלות מן הנקי כאשר יתבאר. והנה תולדות האש לשנאו חפכה וכן כתיב אנשי דמים ישנאו תם (כ"ט י'). וזה מהדברים שהמוכיח צריך להודיע בתחלה לנער ולגדול למען לא יאמינו לדברי הרשעים הדוברים על צדיק עתק ומספרים בגנותו. וכאשר ידעו השומעים כי חק לרשעים הוא מאתם שנאתם לצדיקים או יבינו כי היא מעלת הצדיקים אשר ישנאו הרשע והמה ידברו עליו כזבים. וכן יורונו המקראות האלה עוצם עץ הגזל בהמשילו לשפיכת דמים כאשר פירשנו: יד. גורלך תפיל בתוכינו

(4) עיין מבחר הפנינים שער א' סי' כ"ו.

(5) הגירסא שלנו (ביק קי"ט) הגזול מחברו שח פרוטה כאלו נוטל נשמתו.

וגו' יזהיר שלא יתפתה ולא יאבה להם בחמדת הריח והשלל. כיס אחד.
 לשון שותפות מלשון הולים זהב מכיס (ישעי' מז' ה') וכענין שזוזכר בדבריהם
 דל שנים שהטילו לכיס (כתובות צ"ג): ויתכן לפרש כיס מלשון
 מספר ומנין מלשון תכוסו על השם (שמות י"ב ד') ומכסם לי"י (במדבר ל"א
 ל"ח) ו' ב א ב ש ק ל וחין ערכו (איוב מ"א ד') שהוא כמו חן בצרי
 ומבעלי הכפל: טו. בני אל תלך בדרך וגו' בדרך אשר יעצוך החטאים
 ללכת אתם לארוב לדם לשלול שלל אל תלך אתם. מנע רגלך מנתיבתם ואל
 תארח לחברה (עמהם אחרי כי הם אנשים חטאים אולי יודמן להם לגזול ולהזיק
 או כל דבר פשע וימיתוך לחטא עמהם ואז עונש תענש אם תמצא לבך למחות
 בידם ולכרות במ. גם יענש המתחבר לרשע והיוצא בעקבותם כי ראשית מצעדיו
 מועדת לחטא כי לחוטא נתון ענין תמיד להרע ולהזיק ואז"ל הנטפל לעוברי
 עבירה כעוברי עבירה דמי (סנהדרין ט') ונאמר בהתחברך לרשע פרץ ד' את
 מעשיך (דה"ב כ' ל"ז). ויוכיח על הפירוש הזה מת שאתריו גם כפל לשון
 המקרא יודה עליו. ויתכן לפרש גם תחילת המקרא על הענין שפירשנו. על
 כן נקוד בדרך בשוא תחת הבי"ת ולא בפתחות ודגשת הדלת כי לא הוצרך
 להזהיר שלא ילך אתם לארוב לדם אכן יזהיר שלא יתחבר אליהם ולא
 יאחז חברתם אחרי אשר יודע אליו כי הם חטאים. ודע כי זאת מפינת
 יראת הש' להבדל מחברת הרשעים. ויש עונש גדול בדבר כמו שנא' ועם
 שונים אל תתערב (כ"ד כ"א). טז. כי רגליהם לרע ירוצו וגו' על כן
 אנכי מצוך לבלתי לחבר עמהם כי מועדים הם לחטא ולהזיק בכל דרך אשר
 ילכו כי אם יודמן להם בדרכם ענין לחטא ולגזול ולהזיק רגליהם לרע ירוצו.
 וזה יוכיח על מה שפירשנו כי הוא מזהיר שלא יתחבר עמהם אע"פ שאינם
 הולכים לגזול ולחמוס כי אם לא יזהיר זולתי לבלתי לכת אחריהם בלכתם
 לארוב לדם לצפון לנקי לא הוצרך לכתוב כי רגליהם לרע ירוצו כי כבר ענה
 פיהם לאמור לו נארבה לדם: יז. כי חנם מזורה (וגו' הדין והמשפט הנטוי
 על מעשה בני אדם ימשול לרשת באשר אז"ל ומצודה פרושה (אבות פ"ג כ'))
 וכתוב ופרשתי עליו רשתי (יחזקאל י"ז כ') וגו' והנה הרשע ג"כ אף כי
 יאמין כי יש משפט ויש שופט בעת שיתאזה לחטא ויחמוד לגזול ולחמוס
 גדמה בעיניו כאילו קו הדין ומשקולת המשפט הם נטויים חנם לבלתי ימדו
 מעולותיו אל חיקו כי התאזה תשכיחהו הדין. סענין בעל כנף והוא העוף יביט

(6) הלשון לקוח מאיוב ל"ה, ה.

(7) עיין כד הקמח ערך מטר.

אל התבואה הנתונה בתוך הרשת. וכי יעשה האיש עבירה מידי עברו נתפש ברשת אע"פ שיאריכו לו פעמים ולא ישלמו לו מיד פעלו: ית. והם לדמם יארובו. העופות רואים הרשת פרושה ויהיה מזורה חנם בעיניהם ולא ימנעו בעבור הרשת לבא שמה לאכול התבואה ופורשי הרשת יארובו לדמם ויצפנו לנפשותם והעופות אינם מכירים הדבר. לנפשותם מלשון נפש החיה הרומשת (בראשית א' כ"א): יט. כן ארחות כל בוצע (וגו' רואה הנאת הבצע ושוכח הדין והשילוח). והנה הבצע את נפש בעליו יקח כי יענש עליו פעמים מיתה בידי שמים לפי הצער והנזק שיגיע בו הנזול ואע"פ שלא נתפרש העונש הזה בתורה זכתיב כי מה תקות חנף כי יבצע (איוב כ"ז ח') כי ישל אלוה נפשו ואז"ל נפשו של גולן (ב"ק ק"ט ע"א). ועוד אז"ל דור המבול שלא נחתם גזר דינם אלא על הגול (סנהדרין ק"א ע"א) וי"מ והם לדמם יארובו הרשעים האורבים לדם וצופנים לנקי לדם עצמם יארובו: כ. חכמות בחוץ תרונה וגו' דגשות הנגן לפאר המלה כמו מקדש אדני (שמות ט"ז י"ז) ורבים כאלו. והוא לשון יחיד לנקבה בתוספת ה"א ובלשון רבים תרונה בשקל והנה תסובינה (בראשית ל"ז ז'). הפרשה השלישית הזאת מדברת על ענין העונש והגמול. כי יש על האדם להשיב אל לבו תמיד העונש והגמול. ויפחד ויירא תמיד מהשם. ויראת ה' ית' קודמת ללמוד החכמים על כן הקדים הפרשה הזאת לפרשה הרביעית המזוהרת על למוד החכמים וכאשר אז"ל כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו חכמתו מתקיימת (אבות ג' י"א). בחוץ בשוק. וכן מחוץ האופים (ירמ' ל"ז כ"א) וחוצות תשים לך בדמשק (מ"א כ' כ"ד). ברחובות. דרך בני אדם להקבץ ברחובות עיר. ויש על המוכיחים להשמיץ דבריהם ברחובות העיר ובשוקים ובכל מקומות אשר יאספו שמה בני אדם למען ישמיעו דבריהם לרבים⁹). תתן קולה כבנות צעדה (בראשית מ"ט כ"ב): כא. בראש הזמיות וגו' בראש דרכי העיר בהזמיות ששם יאספו רבים וכן בפתחי שערים אשר בעיר. אמריה תאמר: כב. עד מתי פתים וגו' פתי שם דבר כמו פתיות בשקל בית המרי (יחזקאל כ"ד ג'). פתאים הם אנשים שהם חלושי הדעת ונפתים לדברי מסיתים ומתעים. וכן בכלל פתאים אנשים אשר להם דעות משובשות וכן אנשים שהתאוה משבשת ומתעת דרך כי תראה מקצת בני אדם יחשבו על דבר שחפצים בו שהוא נכון והגון ואינן

(8) עיין ש"ה ג', כ"ד, ק"א.

(9) בענין טעם הדגש באות ק' עיין אבן עזרא.

(10) עיין ש"ה ג', ע"ב.

רואין חובה לתאחזם. וכל זה מחולשת שכלם וכי דללו כחות בינתם. על כן
 תמשכם תאחזם אליה והיא מעצמת עיניהם. וגם אלה האנשים אם לא ימשילו
 תאחזם ולא יאבו להמשך אחריה לא היה משבשת דעתם. ועל כן אמרו דל כל
 המתפתה ביצרו נופל בגיהנם (עירובין י"ט) שג' אליך תשוקתו ואתה תמשול
 בו (בראשית ד' ז'). כי יצר לב האדם רע ושואל הדברים ממנו ומשתוקק שיתן
 לו כל אשר ישאלו עיניו ואין ביד היצר למלאות תשוקתו בלא הסכמת הנפש
 המשכלת ורעיונה. וזהו ענין ואתה תמשול בו בענין אל אישך תשוקתך (שם ג'
 ט"ז). על כן תענש הנפש בתתה רצון התאוה. ולצים הבחיים לכל דבר ולועגים
 לבריות ומדברים לשון הרע ותבא המדה הזאת משתי סבות האחת משרשי מדות
 הנפש כאשר יתבאר בפסוק זר יהיר לץ שמו (כ"א כ"ד). והסבה השנית מפריקת
 עול שמים פריקה גמורה ומפני שאין עליו עול המורא ואין חתת אלהים בלבו על
 כן לבו משולח לשחוק ולעג וקלס. ועל כן כתב ועתה אל תתלוצצו פן יחזקו
 מוסריכם (ישע'י כ"ה כ"ב) מדה כנגד מדה כי אתם פורקים עול שמים והוא
 יכביד את עוליים ויחזקו מוסריכם. ומפני כי מדת הלשון בסבת מדות הנפש
 המתאוה והחומרת על כן אמר ולצים לצון חמדו להם. ומדת הפתי אשר שכלו
 חלוש ודעותיו משובשות הזכיר תאהבו פתי והאהבה היא הבחירה כמו כי כן
 אהבתם בית ישראל (עמוס ד' ה') אהב לנוע (ירמ'י י"ד י') כי הפתאים בחריים
 דרכי הפתיות ומתעים בנפשותם לאמר כי הם דרכי יושר. וכסילים. הם בעלי
 הפעולות הרעות ועוברים עבירות למלאות משאלות עיניהם בעניני הנאותם
 ותענוגיהם. ודע והתבונן כי כחות נפש האדם שלש האחד הצומחת והמגדלת
 וישתתף בה האדם עם שאר ב"ח ועם האילנות הצמחים והכח הזה ימצא בכבד
 ויקרא נפש כמו שכתוב בנפשך שבעך (דברים כ"ג כ"ה). צדיק אוכל לשובע
 נפשו (י"ג כ"ה). והשנית כח המתהוה: ומדות הנפש הנזכרות בדרכי המדברים
 על הטבע יולדו מן הכח הזה וישתתף בו האדם עם שאר ב"ח אשר ימצא
 בהם חפץ להמציא צרכי הכח המגדל גם להזיק ולנצח. ויש אשר יקראו לכח
 הנפש הזאת נפש הבהמית. והכח הזה ימצא בלב וההיא יקרא רוח. ונשמרתם
 ברוחכם ואל תבגידו (מלאכי ב' ט"ו) העולה על רוחכם (יחזקאל כ' ל"ב) כל
 אשר נדבה רוחו (שמות ל"ה כ"א) ורוח נבאה מי ישאנה (י"ח י"ד). השלישית
 הכח המשכלת והוא יסוד הנפש ויקרא כבוד. עורה כבודי (תהלים נ"ז ט') למען
 יזמך כבוד (שם ל' י"ג) וכן יקרא יחידה ונשמה. ובה יבדל האדם מב"ח.
 והנה כל זמן שימשך אדם אחרי הכח המגדל וירדוף תענוגים יתרחק מאד מדרך
 הכח המשכיל לפי שהוא נוטה אל החומר ונמשך לתולדות האדמה ואע"פ

שהנמשך אחר הכח המתאווה גם הוא מתרחק מדרך הכח המשכיל ומעצתו יותר יתרחק ממנו הנמשך אחר הכח המגדל אם תמשכחו תאות המאכל והמשגל לחטוא בהנהגה ולא ימשול השכל לכבוש היצר ההוא בכח יראת השם ית' על כן הזהיר שגאת הדעת בכסילים יותר מן הלצים לפי שהם מתרחקים יותר מן השכל בנסותם אל החומר כי יש בדרכי הכסילות שהם בסבת הכח המגדל כגון רדיפת התענוגים. והלצנות בסבת מדת הכח המתאווה ועוד כי הכסילות סללת מדות הנפש הרעות תאוה ותענוגי הגוף. אמנם למטה יזכיר בפרשה הזאת תחת כי שגאו דעת (פסוק כ"ט) על הפתאים והלצים והכסילים הזכיר דעת שגאתם על הכסילים כי הם מתרחקים מדרכי הדעת יותר מכולם. והנה במקרא יוכיח הפתאים והלצים והכסילים אמנם במקום אחר מפורש אל תוכח לץ פן ישגאך (ט' ח'). באזני כסיל אל תדבר (כ"ג ט'). ועיקר מצות התוכחה לפתי ולנער ולחכם ולנבון השוגגים דרך מקרה. אך יש צד לתוכחת הלץ והכסיל להגיד להם ענין האחרית והגמול והעונש אולי יכנע לבבם. אך אם תאמר להם זה הדבר חטא ועון יבחו לשכל מיליך¹¹ כי כל עת שלא יכנע לבבם לא יקשיבו אל דבר אזהרה ולא יאזינו אל דברי חכמה: כג. תשובו לתוכחתי הנה וגו' תשובו מדרכיהם בעבור תוכחתי. ונת אביע לכם רוחי. הדברים הכתובים למטה בפרשה. ויתכן לפרש חכמות בחוץ תרונה על התורה, שנכללת בה החכמות והמוכיחים. בה ידברו על דרך לשון הכתוב כאילו היא מדברת אלה הדברים ופי' הנה אביעה לכם רוחי. הנה הגדתי לכם רוחי והודעתי דברי אתכם מצות עשה ומצות לא תעשה הכתובים בספר התורה על דרך אז ישיר משה (שמות ט"ו א')¹².

ב.

א. בני אם תקח אמרי וגו' הנה בפרשה הזאת ידבר על ההקדמה הרביעית אשר לעבודת הבורא ית' והיא למוד החכמה כאשר אויל תורה מביאה לידי מעשה¹³. ויסדר את המעשה אשר בהם ישיג האדם לקנות החכמה ויספר עצם התועלת אשר יגיע מן החכמים. ומצותי אזהרותי אשר הזהרתיך על דרכי למוד החכמה: ב. להקשיב לחכמה אזנך וגו'. זאת

11) הלשון לקוח ממשלי כ"ג ט'.

12) פירוש הדבר: אביעה הוא לשון עתיד במקום עבר כמו אז ישיר עתיד במקום

עבר.

13) הגירסא שלנו ב"ק י"ו: גדול תלמוד תורה שהתלמוד מביא לידי מעשה.

היא המעלה הראשונה להשיב החכמה שתקשיב ותבחן אוניך דברי המלמדים המורים על אמתתם ועל בוריים ותכוין שמועתך בלא תוספות ומגרעת. ויש אנשים שאינם מכוונים שמועתם ויוסיפו עליהם ויגרעו ממנה גם ידמו לפעמים ששמעו על לאו הן ואל אסור מותר וכיוצא בו. ורז"ל מנו במספר מספר מדות החכמה המכוין לשמועתו (אבות פ"ו ו'). תטה לבך לתבונה. היא המעלה השנית שיטה לבו מכל תאות העולם וחפץ להתבונן לחכמה ואחר שיכוון אדם לשמועתו יתבונן באשר שמע וילמד עד עמדו על טעם הדברים ויתבונן בהם בינות. וכן אמרו ז"ל ילמוד אדם תחלה וא"כ יהי סובר במה שלמד והעמיק ויתבונן (ע"ז י"ט). והנה חכמת האדם קבלת דברי החכמה מפי המלמדים והמורים. וענין התבונה שיתבונן א"כ לדעת טוב טעם הדברים עד שישגי לתבין דבר מתוך דבר ולדמות הדברים אשר למד כל ענין וראוי לדמות אליו וכן אז"ל כי הנבון הוא אשר מבין דבר מתוך דבר. על כן הוחיר בכאן על נטיית הלב לתבונה כי צריך האדם לפנות מחשבתו מכל דבר ולהטות לבו מכל חפץ וליחדו לתבונה: ג. כי אם לבינה תקרא וגר' זו היא המעלה השלישית שיתפלל אל החכמה ויבקש עליה מלפני השי' שיצליח בה וישגי אליה. תקרא תתפלל מלשון ובימי אקרא (תהלים קט"ז ב'). תתן קולך מענין קולי אל ה' אקרא (תהלים ג' ה') ויתן את קולו (בראשית מ"ה ב'): ד. אם תבקשנה ככסף וגר' המעלה הרביעית שיטרח בחכמה כאשר יטרח האדם לבקש הכסף וכן אז"ל מה יעשה אדם ויחכם יבקש רחמים ממי שהחכמה שלו (גדה ע' ע"ב) שנ' כי י"י יתן חכמה (ב' ו') וירבה בשיבה וימעט בסחורה ומבלעדי שתי אלו אין אדם זוכה לחכמה וכמטמונים. המעלה החמישית² שתתערכ לנפשו החכמה ולא יהיה עליו עסקה לטורח מרוב האהבה כענין שנ' והיו בעיניו כימים אחדים (בראשית כ"ט ו') וגר' וכענין חופש מטמונים שהוגד לו כי יש מטמון בבית הזה או בבקעה הזאת כי לא יהיה עליו לטורח חפוש המטמון מדעתו שימצא הן רב במקום אחד ויתעשר ברגע אחד. הנה הוהיר לטורח בחכמה ומבקש הכסף במיני מלאכות והסחורות ולהשיג בטרחה וחפוש ערבות חופש מטמונים ונאמר שש אנכי על אמרתך (תהלים קי"ט קס"ב) ולפי הערבות בטרחה וחפוש תפקחנה בה עיני-השכל ותשתמר בלב האדם כענין שנ' נחלתי עדותיך וגר' (שם קי"ט קי"א) והנה

(2) עיין ספרי דברים א', י"ג בענין מה ששאל אדריאנוס לר' יוסי מה בין חכמים לגבונים.

(3) אלו חמש המעלות תמצא בביאור אבות לר' יוסף יעבץ פרק ו' משה ז'.

ביאור המשל הזה ר"ל וכמטמונים תחפסנה יבאר אותו למטה באמרו ודעת
לנפשך ינעם (ב' י'). ואז"ל אין אדם לומד תורה אלא במקום שלבו חפץ
(ע"ז י"ט) והנה תלוי הצלחת הלמוד בחפץ: ה. אז תבין יראת י"י וגו'
אחר שסדר המעלות ששיג האדם בהם את החכמה ידבר על פרי החכמה
והתועלות הנמצאות בה כי אין מעיקר תועלת החכמה הכבוד ששיג אדם בה
וחשיבות הנפש בהיותה בעלת חכמה ותבונה כחכמת התשבורת והתולדת
והמזלות. והנה ביאר עיקר התועלת כי ישיג האדם מן החכמה ליראת השם
ואז"ל אין להקב"ה בעולמו אלא יראת שמים בלבד (שבת ל"א). ודעת אלהים.
מן החכמה תשיג דעת אלהים הוא שלמות המדות והיראה. על כן סמך דעת
אלהים ליראה כי הוא מענין היראה כאשר נפרש. והנה התורה כוללת מצות
ידיעת הש"י בלשון היראה שנ' את יי אלהיך תירא (דברים ו' י"ג) כי ענין הראשון
מן היראה יראת הגמול והעונש בעולם הזה ובעולם הבא. והענין השני והוא
מדרגה עליונה מאוד שתקבל הנפש ענין הרוממות הש"י וגבורותיו ונפלאותיו
והזכרון והענין והידיעה הזאת יהיו מקובלין בנפש ומצויין בה בכל עת ונעצרים
וחרותים בלב ותקבל הנפש מזה מורא גדולה ובוטה וצניעות מצויין בה בכל
עת ויהי דבר נמנע לנפש לעבור את פי השם ויבוש מלפניו. ושני עקרים האלה
נזכרים בפסוק אחד כי פחד אלי איד אל ומשאתו לא אוכל (איוב ל"א כ"ג).
והנה תראה כי ייראת הכן את האב והעבד את אדוניו והתלמיד את רבו מצותם
שלא לעבור גם כי יודע להם שלא יבאם הנוק בביטול מצותם. והנה העובר
מיראת הגמול והעונש בלבד דומה לעבד המשמש את הרב על מנת לקבל
פרס. והנה מצאנו בענין ידיעת השם חמשה עניינים זה למעלה מזה. הראשון
מציאות הש"י שנ' וידעת היום והשבות אל לבבך (דברים ד' ל"ט) ונא' דעו
כי י"י הוא האלהים (תהלים ק' ג') והיא הקודמת לעבודה כענין שנ' דע את
אלהי אביך ועבדו (ד"ה א' כ"ח ט') ונ' שפוך חמתך על הגוים וגו' (תהלים ע"ט ו')
ונאמר ידע שור קונהו (ישעי' א' ג'). והשני עבודת הש"י והזהירות במצותיו
והיראה מעבור על דבריו ויקרא ידיעת השם כי בזה יודע בנגלה מפעולות האדם
כי הוא מאמין בשם ומקבל עליו עול מלכותו שנ' דן דין עני ואביון או טוב הלא
היא הדעת אותי (ירמ' כ"ב ט"ז). והשלישית ידיעת דרכי השם וגבורת חסדיו
ורב טובו והתבונן בנפלאותיו וידיעת רוממותו ותהילותיו כפי מה שדעת האד'
יכל להשיג ויתבונן במעשה בראשית ומעשה מרכבה ובדברי הנבואה כענין
שנא' הודיעני נא את דרכיך ואדעך (שמות ל"ג י"ג) יודיע דרכיו למשה
(תהלים ק"ג ז') וכתוב אחריו רחום וחנון י"י ונא' אשגבוהו כי ידע שמי (תהלים

צ"א י"ד) ויבטחו בך יודעי שמך (שם ט' י"א) ונאמר ושמואל טרם ידע את י"י (ש"א ג' ז'). ותקרא ג"כ הידיעה הזאת מציאות שנ' מי יתן ידעתי ואמצאהו (איוב כ"ג ג') ונא' שדי לא מצאנוהו שגיא כח (שם ל"ז כ"ג) פי' מחמת שגיא כח הוא גדול כחו ומונע את הנבראי' מלהשיגו והוא שגיא משפט ורב צדק לא יענה מלכו כי הוא רב צדקה ונכנס לפני' משורת הדין וכל גורה הבאה על האדם מצד פועל האדם. ונא' הן אל כביר לא ימאס (שם ל"ו ה') ונ' ויודע דעת עליון (במדבר כ"ד י"ז). והרביעית קבלת הנפש זכרון האמונה בשם ויחודו ורוממותו כפי מה שהשיג בהם הנפש ולקחה וקבלה הנפש הזכרון. והיגיעה הזאת בכל עת עד שנאצל מהם על ידי מורא עיקרית ובושה יסודית לא יסורו ממנה ותגיע מאליה אל הקריבה והדבקות. אמנם לפי גודל הידיעה בדרכי הש"י ורוממותו יוכל האדם לעלות יותר במדרגה הזאת. והנה יקרא הזכרון ידיעת השם שנאמר בכל דרכיך דעהו (ג' ו') ואמרו ז"ל כשאתם מתפללים דעו לפני מי אתם מתפללים (ברכות כ"ח). ועוד אמרו דע מה למעלה ממך עין רואה ואוזן שומעת (אבות ב' א') והוא על ענין זכירה. והנה זאת המדרגה נקראת בפסוק הזה דעת אלהים על כן הזכרה אחרי היראה כי היא שלמות היראה. וכן מצאנו כי שלמות ידיעת השם במדרגה הזאת שנאמר ונדעה נרדפה לדעת את י"י (הושע ו' ג') וגו' כמו השחר היא ידיעה מאירה וזכה כן נכון מוצאו בלי שום עביות וכענין שנ' בוקר לא עבות (ש"ב כ"ג ד') ויבא כגשם לנו (הושע ו' ד') תישר ותכשיר הידיעה את נפשנו ליראה את השם ולדבקה בו כאשר הגשם יתקן את הארץ וירוה אותה והולידה והצמיחה כענין שנ' כי כאשר ירד הגשם והשלג וגו' (ישעי' נ"ה י') כי מן האפשר שידע האדם ידיעה עליונה ולא תקבל נפשו זכרון הידיעה ולא יאצל אליה המורא על ענין המדרגה הזאת על כן אמר ויבא כגשם לנו ונאמר כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידוע אותי וגו' (ירמ' ט' כ"ג) ובאמת יקרא לזה יודע השם יותר מן הראשונים בהאצל על נפשו המורא מן הידיעה זכרון יסודו ושפלות נפשו ורוממות הש"י לעומתו כנגד עיניו בכל עת כענין שנאמר שויתי י"י לנגדי תמיד' (תהלים ט"ז ח') ונאמר ובעבור תהיה יראתו על פניכם לבלתי תחטאו (שמות כ' כ') והנה אם עברת לפני המלך פעם אחת ואח"כ לא ידעת צורתו אמנם כי תוסיף לראותו תזכור כי היא צורתו כי הוא המלך אשר כבר ראית ואיש אחר עבר לפני המלך וזכר צורתו אח"כ והיא נמצאת במחשבתו וקבל אותה בכח המדמה

אשר בו הלא זה מכיר ויודע את המלך מן הראשון, על כן מי שקבלה נפשו ידיעת רוממות השם ויראתו על פניו מבלי שיצטרך להכין לבו ולערוך מחשבתו להביאה ברעיונו ולצייר אותה בנפשו הוא היודע את השי"ת ויגיע האדם אל המעלה הזאת.

ג.

א. בני תורת אל תשכח וגו' אחר שהזהיר על דרישת החכמה יזהיר בפרשה הזאת על עבודת השי"ת כי מן החכמה מגיעין אל העבודה כאשר דקדמנו. והנה בפסוק הזה יזהיר לשמור החכמה אחר לימודה ולא ישכחנה. או יהיה פירושו אל תשכח תורת הממקים אותה בפועל: ב. כי ארך ימים וגו' שנות חיים שנות בריאות וטובה ושנות שלום יסופו לך ואזיל בארצות החיים (יומא ע"א). אלו שנותיו של אדם שמתהפכות עליו מרעה לטובה: ג. חסד ואמת אל יעזבוך וגו' הנה התחיל עתה לדבר על דרכי עבודת השם ופתח להזהיר על המדות האלה והם חסד ואמת והנה חסד כולל רבות ממעלות המדות ואמת כולל המעלות השכליות וקלות המדות לאהבת השכל. והנה ענין האחד שישים חפצו והשתדלותו לגמול חסד לבני אדם ולהטיב להם בממונו ובטורח גופו ולעשות להם נחת רוח ולדרוש שלומם וטובתם ולחפוץ ביקרם וטובם אף כי להזהיר מהויק להם במעשה ודבור. והנה במדה הזאת מדת האכזריות והכילות והשנאה והקנאה והתאוה ר"ל השתרר על בני אדם שלא כחפצם ורצונם. וענין האמת שלא יאמר לרע טוב ולטוב רע ולא יחניף לבריות אך יקנא לאמת ואוהב כבוד צדיקים ושפלות רשעים ואנשי און. והענין הזה אינו בכלל מדות החסד. ובכלל ענין האמת שישפוט בין בני אדם שלא ישא פנים לנכבד ולאוהב ובכל דבר מריבה ומחלוקת יצדיק את הצדיק וירשיע את הרשע. וכן כענין שאמרו חז"ל מנין לתלמיד שיושב לפני רבו ורואה זכות לעני החובה לעשיר מנין שלא ישתוק? ת"ל מדבר שקר תרחק (שמות כ"ג ז'). ואזיל ארבע כתות אינן מקבלות פני שכינה כת חנפים כת שקרים כת לצים כת מספרי לשון הרע (סוטה מ"ב) ונאמר מצדיק רשע ומרשיע צדיק תועבת יי גם שניהם (י"ז ט"ז) ונאמר דובר שקרים לא יכון לנגד עיני (תהלים ק"א ז'). ובכלל ענין האמת שאם יחלוק עם חברו וינצחוהו באמת יודה עליו וכן בכלל אם ישפוט בני